

ILK BOLALIK DAVRIDA PSIXIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti**Pedagogika fakulteti**BT-1-24 guruh talabasi**Tojiyeva Xolbibibi Abdusalom qizi*

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada ilk bolalik davrida (1 yoshdan 3 yoshgacha) fiziologik, jismoniy va psixik rivojlanish, harakat malakalari, kognitiv va nutqning rivojlanishi, bola tafakkurida egotsentrizmning yuzaga kelishi predmetli harakat faoliyatlarini rivojlanishi, nutqning o'sishi, aqliy rivojlanish, predmetli faoliyat ilk bolalik davrida yetakchi faoliyat sifatida, o'z - o'zini anglash usullarini bayon etish.

ABSTRACT: This article describes the physiological, physical and mental development of early childhood (from 1 to 3 years old), motor skills, cognitive and speech development, the emergence of egocentrism in a child's thinking, the development of object-oriented motor activities, the growth of speech, mental development, object-oriented activity as a leading activity in early childhood, and methods of self-understanding.

АННОТАЦИЯ: В статье описывается физиологическое, физическое и психическое развитие ребенка раннего возраста (от 1 до 3 лет), двигательные навыки, познавательное и речевое развитие, возникновение эгоцентризма в мышлении ребенка, развитие предметной двигательной деятельности, становление речи, психическое развитие, предметная деятельность как ведущая деятельность в раннем детстве, способы самопознания.

Kalit so'zlar: ilk bolalik davri, psixik rivojlanish, emotsional rivojlanish, nutq shakllanishi, kognitiv rivojlanish, ijtimoiy moslashuv, bola psixologiyasi, pedagogik yondashuvlar, tarbiya, rivojlanish omillari.

Keywords: early childhood, mental development, emotional development, speech formation, cognitive development, social adaptation, child psychology, pedagogical approaches, upbringing, developmental factors.

Ключевые слова: раннее детство, психическое развитие, эмоциональное развитие, формирование речи, познавательное развитие, социальная адаптация, детская психология, педагогические подходы, воспитание, факторы развития.

Ilk bolalik davri (1 yoshdan 3 yoshgacha) inson psixik rivojlanishining muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi. Bu davrda bolaning idrok qilish, xotira, tafakkur, nutq va ijtimoiy moslashuv kabi qobiliyatlari shakllana boshlaydi. Bolaning ushbu bosqichdagi rivojlanishi uning keyingi hayotiga katta ta'sir ko'rsatadi. Psixologlar va pedagoglarning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, ilk bolalik davrida olingan tajriba va tarbiya bolaning shaxsiyati hamda aqliy salohiyatini belgilaydi. Ushbu maqolada ilk bolalik davrida bolaning psixik rivojlanishi qanday sodir bo'lishi, bu jarayonga ta'sir etuvchi omillar va muhim jihatlar tahlil qilinadi. Shuningdek, psixologik rivojlanish jarayonidagi asosiy xususiyatlar, ularni rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash usullari ham ko'rib chiqiladi. Ilk bolalik davrining psixik rivojlanish yo'nalishlari.

Ilk bolalik davridagi psixik rivojlanish quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha shakllanadi:

1. Emotsional rivojlanish Bolalar bu yoshda o'z his-tuyg'ularini faol ifoda eta boshlaydilar. Onasi yoki unga yaqin kishilarga bog'lanish kuchayadi, ajralish tashvishlari paydo bo'lishi mumkin. Hissiyotlar turlicha namoyon bo'lib, bolaning kayfiyati tez-tez o'zgarib turadi. Bog'lanish (attachment) – bu yoshda bola asosiy parvarish qiluvchi shaxs (odatda onasi) bilan kuchli hissiy aloqaga ega bo'ladi. Bu aloqaning sifatli bo'lishi bolaning kelajakdagi ijtimoiy va hissiy barqarorligiga ta'sir ko'rsatadi. Ajralish tashvishi (separation anxiety) – 6 oylikdan boshlab bola begonalardan cho'chib boshlaydi va onasidan uzoqlashishga qarshilik qiladi. Hissiyotlarni boshqarish – 2-3 yoshga kelib bola o'z his-tuyg'ularini ifodalash va nazorat qilishni o'rganadi. Masalan, g'azablanganida yig'lash yoki urishish o'rniga, o'z hissiyotlarini so'z bilan ifoda etishga harakat qiladi.

2. Kognitiv rivojlanish (idrok va tafakkur shakllanishi) Bola atrof-muhitni faol kuzatib, yangi narsalarni o'rganadi. Oddiy sabab-oqibat bog'lanishlarini tushunish qobiliyati rivojlana din. Tasavvur va ijodiy tafakkur shakllanib boradi. Ob'ekt doimiyligi (object permanence) – 8-12 oylar orasida bola ob'ektlarni izlay boshlaydi va ular ko'zdan

g'oyib bo'lsa ham mavjudligini tushunadi. Sabab-oqibatni tushunish – bola o'z harakatlari natijasini kuzata boshlaydi. Masalan, agar u o'yinchoqni tushirib yuborsa, u yerga tushishini biladi.

Tafakkur va tasavvur rivojlanishi – 2-3 yoshga kelib, bola turli predmetlar o'rtasidagi bog'liqlikni tushunadi va o'yinlarda tasavvuridan foydalanadi. 3. Nutq rivojlanishi Dastlabki so'zlar paydo bo'ladi, so'z boyligi asta-sekin kengayadi. Bola o'z fikrlarini ifodalashga intiladi. Nutq rivojlanishining jadalligi oiladagi muloqot darajasiga bog'liq bo'ladi. 1 yoshda – ilk so'zlarni ayta boshlaydi. 2 yoshda – oddiy gaplarni tuza boshlaydi, 200-300 so'zdan foydalanadi. 3 yoshda – murakkab gaplarni shakllantiradi, faol muloqot qiladi. Nutq rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar: Ota-onalar bilan doimiy muloqot Qo'shiqlar, she'rlar va ertaklar O'yinchoqlar va rasmlar bilan ishlash 4. Ijtimoiy moslashuv va muloqot qobiliyatlari Bola boshqa bolalar va kattalar bilan muloqot qilishni o'rganadi. U ijtimoiy qoidalarni tushuna boshlaydi va atrofdagilarning xatti-harakatlariga taqlid qiladi. Mustaqillik hissi shakllanadi, bola o'ziga xizmat qilishni o'rganadi.

Taqlid qilish – bola kattalarning xatti-harakatlariga taqlid qilib, ijtimoiy qoidalarni o'rganadi. O'yin orqali o'rganish – turli rolli o'yinlar (shifokor, haydovchi, ona, bolalar bog'chasi o'yinlari) orqali bola hayotiy vaziyatlarni tushunadi. O'z-o'ziga xizmat qilish – 3 yoshdan bola o'z kiyimlarini kiyish, ovqatlanish kabi oddiy ishlarni bajara oladi.

Ilk bolalik davrida psixik rivojlanishga ta'sir etuvchi omillar. Bolalarning psixik rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar quyidagilardan iborat:

1. Biologik omillar Genetik xususiyatlar va irsiy omillar. Markaziy asab tizimining rivojlanish darajasi. Sog'liq holati va fiziologik yetuklik. Genetik xususiyatlar – bolaning intellektual va emotsional rivojlanishi irsiyatga bog'liq bo'lishi mumkin. Sog'liq holati – jismoniy rivojlanishdagi muammolar psixik rivojlanishga ham ta'sir qiladi. Markaziy asab tizimi rivojlanishi – diqqat, xotira va tafakkur qobiliyatlari uchun muhim.

2. Ijtimoiy-muhit omillari: Oilaviy tarbiya va ota-onaning bolaning rivojlanishiga ta'sir. O'yin va muloqot muhitining sifati. Pedagogik ta'lim va ta'lim berish usullari. Oilaviy tarbiya – ota-onaning bolaning psixik rivojlanishidagi roli katta. Atrof-muhit – bolaning o'sishi uchun xavfsiz va rivojlanishga mos muhit zarur. Pedagogik ta'sir –

tarbiyachilar va o'qituvchilarning munosabati bolaning ijtimoiy moslashuviga yordam beradi.

3. Psixologik omillar: Bolaning individual temperamenti va xarakteri. Stress va tashvish holatlari. Ota-onalar va bolalar o'rtasidagi emotsional aloqaning sifati. Temperament va xarakter – ba'zi bolalar tabiatan faolroq, ba'zilar esa tortinchoq bo'lishi mumkin. Stress va emotsional barqarorlik – doimiy stress bolaning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Rag'batlantirish va e'tibor – bolaning qiziqishlarini qo'llab-quvvatlash uning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi. Ilk bolalik davrida psixik rivojlanish buzilishlari va ularni oldini olish

1. Nutq rivojlanishining orqada qolishi Sabablari: Kam muloqot qilish, Nevrologik muammolar, Irsiy omillar, Oldini olish usullari: Kitob o'qish, Bola bilan doimiy muloqot qilish, Ertaklar va she'rlarni o'rgatish 2. Diqqat va xotira muammolari Sabablari: Nevrologik omillar, Etarlicha stimulyatsiya bo'lmasligi Oldini olish usullari: Rasmlar kitoblar va ta'limiy o'yinlar, O'yin orqali o'rgatish 3. Ijtimoiy moslashuvdagi muammolar Sabablari: Oilaviy tarbiya muammolari, Kam muloqot qilish Oldini olish usullari: Bolani jamoaviy o'yinlarga jalb qilish, Emotsional qo'llabquvvatlash Ba'zan bolalar psixik rivojlanishida muammolar kuzatilishi mumkin. Ushbu muammolar sababli bolaning nutqi, emotsional holati yoki ijtimoiy qobiliyatlari sekinlashishi mumkin. Eng ko'p uchraydigan muammolar: Nutq rivojlanishining orqada qolishi – bola so'z boyligini kengaytirishda yoki gap tuzishda qiyinchilikka duch keladi. Diqqat va xotira sustligi – bolaning yangi ma'lumotlarni eslab qolish qobiliyati past bo'lishi mumkin. Emotsional va ijtimoiy moslashuv qiyinchiliklari – bola boshqa bolalar yoki kattalar bilan muloqot qilishda muammolarga duch keladi. Muammolarni oldini olish choralari: Bolaga ko'proq e'tibor berish, u bilan sifatli muloqot qilish. Uning mustaqil o'rganish qobiliyatlarini rag'batlantirish. O'yin, kitob o'qish va ijodiy mashg'ulotlar orqali tafakkurini rivojlantirish. Zarur hollarda mutaxassis (logoped, psixolog) maslahatiga murojaat qilish.

Ilk bolalik davri inson hayotidagi eng muhim va hal qiluvchi bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davrda bola nafaqat jismoniy, balki psixologik, emotsional va ijtimoiy jihatdan ham jadal rivojlanadi. Aynan shu yosh oralig'ida tafakkur, nutq, hissiy

munosabat va atrof-muhitni anglash qobiliyatlari shakllanadi. Shuning uchun bolaning bu davrdagi rivojlanishi kelajakdagi shaxsiyati, bilim olish qobiliyati va ijtimoiy moslashuviga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ilk bolalik davrida psixik rivojlanish bir necha asosiy yo'nalishlar bo'yicha amalga oshadi. Emotsional rivojlanish bolaga xavfsizlik hissin berib, uning keyingi hayotidagi hissiy barqarorligiga asos yaratadi. Nutq rivojlanishi bolaning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi va jamiyat bilan muloqot qilishga yordam beradi. Kognitiv rivojlanish esa bolaning tafakkur jarayonlarini shakllantirib, mustaqil o'rganish va yangi bilimlarni egallash qobiliyatiga zamin yaratadi. Ijtimoiy rivojlanish orqali esa bola o'z xulq-atvorini boshqarish, jamoa bilan ishlash va o'zini jamiyat a'zosi sifatida his qilishni o'rganadi. Bolaning ilk yillari psixik rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni ikki asosiy guruhga ajratish mumkin: biologik va ijtimoiy-muhit omillari. Biologik omillarga genetik meros, jismoniy sog'liq, asab tizimining rivojlanishi kiradi. Ijtimoiy-muhit omillari esa bola o'sayotgan oilaviy muhit, pedagogik ta'sir va uning atrofidagi insonlar bilan o'zaro munosabatlarga bog'liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Imonova, M., & Tojiyeva, D. Psixologik xizmatning inson hayotida tutgan o'ri. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, (2024). 950-952.
2. Абдуллаев Қ. Bola psixologiyasi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2018.
3. Imonova, M., & Muhammadova, D. Ta'lim tizimida psixologik xizmat ko'rsatishning ustuvorligi. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, (2024). 907-912.
4. Хайдаров А. Bola psixologiyasi va tarbiyasi. – Toshkent: Fan, 2019.
5. Imonova, M. B. (2023). Oila tinchligi–jamiyat faravonligi asosi. Finland academic research science publisher, 1148-1151.
6. Иманова, М. Б. (2021). Шахс характери акцентуацияси ва деструктив хулқ-атвор. Academic research in educational sciences, 2(11), 1399- 1403.
7. Imonova, M. B. (2023). Causes of Suicide Tendency in Adolescents. Journal of Discoveries in Applied and Natural Science, 1(1), 62-67.